

Agnieszka Wojtukiewicz

SZKOŁA GŁÓWNA HANDLOWA W WARSZAWIE

► **ORCID: 0000-0002-4494-9539**

akwojtukiewicz@gmail.com

Pandemia COVID-19 – metaforyka w głównych wydaniach polskich dzienników telewizyjnych

ABSTRAKT:

Informacje o pandemii COVID-19 stanowią jeden z głównych tematów w telewizyjnych programach informacyjnych w Polsce w 2020 roku. Niniejsza praca ma na celu analizę metafor stosowanych powszechnie w mediach w przekazach dotyczących koronawirusa i zakażonych nim osób. Pierwsza część pracy to zdefiniowanie pojęcia metafory. W drugiej części zaprezentowano przegląd literatury związanej z metaforami w odniesieniu do chorób wywoływanych przez inne wirusy, takie jak HIV, Ebola czy SARS. W trzeciej części przeanalizowane zostały główne wydania najczęściej oglądanych dzienników telewizyjnych w Polsce – „Wiadomości” emitowanych w TVP1 oraz „Faktów” w TVN. Wśród najczęściej powtarzanych przenośni można wskazać osiem grup, między innymi metafory związane z wojną i walką, z czasem, z klęskami żywiołowymi. Rezultatem badań jest wskazanie specyficznego języka, jakim o COVID-19 mówi się w mediach.

SŁOWA KLUCZOWE: METAFORY, JĘZYK, MEDIA, COVID-19, SARS-COV-2

ABSTRACT

COVID-19 pandemic. Metaphors in the evening TV news programs in Poland

Information about the COVID-19 pandemic constitutes the majority of the airtime in the evening TV news programs in Poland in 2020. The aim of this work is an analysis of commonly used metaphors referring to SARS-CoV-2 coronavirus and infected people. The first part of the paper defines the concept of a metaphor. The second part of the work consists of a review of literature related to metaphors of diseases caused by different viruses such as HIV, Ebola or SARS. In the third part Polish evening TV news programs are analyzed. The chosen programs are „Wiadomości” and „Fakty”, both of them being the most watched news services in Poland. Eight groups are identified among the most frequently used metaphors. Those being metaphors related to: war and struggle, time and natural disasters. The result of the research is identification of a specific language used in media to describe COVID-19.

KEY WORDS: METAPHOR, LANGUAGE, MEDIA, COVID-19, SARS-COV-2

WPROWADZENIE

Pod koniec 2019 roku do Światowej Organizacji Zdrowia dotarły informacje, że w mieście Wuhan w Chinach pojawiły się przypadki zapalenia płuc o nieznanym etiologii. Infekcje te wywołał nowy koronawirus, nazwany SARS-CoV-2, powodujący chorobę COVID-19. W krótkim czasie przekazy medialne zostały zdominowane przez informacje o nowym zagrożeniu, a co za tym idzie – restrykcjach, środkach ochrony przed zakażeniem oraz o śmierci setek tysięcy ludzi. Celem niniejszej pracy jest prześledzenie sposobu, w jaki mówi się o pandemii COVID-19 w głównych wydaniach polskich dzienników telewizyjnych – „Faktów” na antenie TVN oraz „Wiadomości” emitowanych w TVP1. Jako metodę badań przyjęto analizę treści wybranych programów. Wybrane zostały właśnie te dwa dzienniki, gdyż są one najczęściej oglądanymi przez Polaków telewizyjnymi programami informacyjnymi w analizowanym okresie.

Do tej pory w literaturze temat metafor chorób był szeroko poruszany głównie za sprawą esejów Susan Sontag *Choroba jako metafora* oraz *AIDS i jego metafory*. Amerykańska pisarka zwracała szczególną uwagę na sposób, w jaki mówi się o chorobach i o dotkniętych nimi osobach. Jej prace były inspiracją do dalszych badań, w których analizowano język używany przy opisie współczesnych chorób wirusowych, takich jak SARS czy Ebola. Na kanwie tych artykułów zasadna jest analiza metafor opisujących pandemię COVID-19 w Polsce i zestawienie ich z tym, jak mówiło się o innych chorobach wirusowych w mediach. Jako hipotezę badawczą przyjmuje się, że COVID-19 charakteryzuje się swoją metaforyką, która jednak pozostaje zbliżona do metaforyki innych chorób wirusowych.

Pierwsza część pracy poświęcona jest zdefiniowaniu, czym jest metafora. Przedstawione są także współczesne teorie metafor. Druga część to przegląd literatury dotyczącej metafor AIDS, SARS i Eboli. W sposobie mówienia o tych chorobach wyróżnia się kilka grup metafor najczęściej spotykanych w dyskursie. W trzeciej części dokonano właściwej analizy metafor pojawiających się w głównych wydaniach „Faktów” i „Wiadomości”. Metafory zostały podzielone na osiem grup: związane z wojną i walką; z przemocą i terrorem; z czasem; z klęskami żywiołowymi; z kolorami; metafory kryminalne; animizacje i inne.

Mnogość i plastyczność metafor w przekazach medialnych jest zaskakująca. Już analiza 16 wydań „Wiadomości” i 28 wydań „Faktów” przyniosła bardzo obszerny materiał, ujęty w niniejszej pracy. Metafory są powszechnym sposobem mówienia o COVID-19. Przeniknęły

do naszego języka tak silnie, że trudno już działania prowadzące do wyzdrowienia nazywać inaczej niż „walką z pandemią”. Metaforyczny opis chorób może mieć jednak zarówno pozytywne, jak i negatywne skutki.

METAFORY

Metafora jest figurą stylistyczną, która nie należy do łatwo definiowalnych. Encyklopedia PWN podaje, że metafora to „zespół słów, w których znaczenie jednych zostaje przeniesione na znaczenie pozostałych słów, na zasadzie dostrzeżonego między nimi, mniej lub bardziej odległego pokrewieństwa” (Encyklopedia PWN online, data dostępu: 11.05.2020 r.). Nie zawsze proste jest uchwycenie tego przeniesionego znaczenia, dużo w takim zabiegu subtelności i ukrytych znaczeń. Encyklopedyczna definicja metafor jest w znacznej mierze oparta na klasycznej definicji zaproponowanej przez Arystotelesa w *Poetyce*. Według niego metafora to „przeniesienie nazwy jednej rzeczy na inną: z rodzaju na gatunek, z gatunku na rodzaj, z jednego gatunku na inny lub też przeniesienie nazwy z jakiejś rzeczy na inną” (Arystoteles, 1988, s. 351–352). Jest to wyjaśnienie dość proste i uniwersalne. Skupia się w dużej mierze na nadawaniu nazw obiektom i w ten sposób zmianie sposobu ich postrzegania, interpretowania. Jest to również definicja ściśle odnosząca się do języka, jakim opisujemy rzeczywistość, nie zaś do całego systemu odczytywania rzeczywistości i niuansowania znaczeń obiektów.

Choć dzieło Arystotelesa było podstawą dla teorii metafor, na przestrzeni wieków rozumienie tego pojęcia uległo pewnej zmianie, a przenośnie zyskały szersze znaczenie. Współcześnie metaforami zajmował się między innymi Max Black, który w 1971 roku zaproponował teorię interakcyjną metafor. W założeniach zauważa między innymi, że na przedmiot główny metafora nakłada cały system „implikacji skojarzeniowych” oraz „selekcjonuje, uwypukla, wycisza i organizuje cechy przedmiotu głównego”. Black wskazuje na niemożliwość uchwycenia sensu metafor w sposób opisowy. Twierdzi, że nie można za pomocą opisu oddać wielości znaczeń, kontekstów i treści wpisanych w pojedynczą metaforę, a wypowiedź dosłowna pozbawi wyrażenie siły informacji i obrazu. Jednocześnie Black dochodzi do wniosku, że nie ma prostej odpowiedzi na pytanie, czemu niektóre metafory są udane, a inne nie: przesunięcia znaczenia wyrazu nie da się w prosty sposób uzasadnić (Black, 1971). Tę teorię można z powodzeniem zastosować do metafor związanych z chorobami. Choroba sama w sobie

jest stanem, który stanowi nieraz skrajne doświadczenie dla człowieka – wzbudza silne emocje. Metafory są dobrym środkiem pozwalającym oddać ciężar emocjonalny takiego doświadczenia i przypisać mu szereg innych znaczeń, trudnych do uchwycenia w sposób opisowy.

Inni współcześni badacze, George Lakoff i Mark Johnson, w 1980 roku w książce *Metafory, którymi żyjemy* przedstawili kognitywną teorię metafory, zgodnie z którą metafory nie są ograniczone do sfery literackiej; nie są czymś niezwykłym, poetyckim i rzadkim. Wręcz przeciwnie – autorzy uznają metaforę za część naszego życia, bez której nie możemy się obyć. Metafory są obecne w życiu codziennym – przenikając do naszego języka, kształtują myśli i czyny (Lakoff, Johnson, 1988, s. 25). Tę teorię również można odnieść do metafor chorób. Choroby stanowią część naszego życia i trudno byłoby je postrzegać w oderwaniu od języka. Musimy szukać sposobów, by mówić o nich jak najcelniej, a czynimy to nawet w potocznych konwersacjach, używając zwrotów, takich jak choćby „walka z chorobą”. Jednocześnie sposób narracji kształtuje też nasze postrzeganie. Wielokrotne nazywanie choroby „plagą” prowadzi do określonego ciągu skojarzeń i wytworzenia ścieżki sposobu myślenia o danym zjawisku.

Przytoczone teorie metafor z lat 70. i 80. XX wieku pokazują, że współcześnie znaczenie metafory rozszerzono. Dziś pojęcie to odwołuje się nie tylko do kwestii nazywania świata i nadawania obiektom nowych znaczeń. Metafory stały się elementem naszego życia – kształtują nasz sposób postrzegania rzeczywistości, łączenia znaczeń, wpływają na działania i myśli. Rozpatrując metafory w tym szerszym kontekście, trzeba stwierdzić, że ich znaczenie jest ogromne, a wpływ, jaki może wyrzucić mówienie o chorobie w konkretny sposób – trudny do przecenienia.

METAFORY DOTYCZĄCE CHORÓB WIRUSOWYCH

Metafory od wieków pojawiały się przy mówieniu o chorobach. O powszechności wiązania wojen czy klęsk żywiołowych z zarazami dosko-
nale świadczy choćby tekst suplikacji śpiewanej w Kościele katolickim w sytuacjach zagrożenia: „Od powietrza, głodu, ognia i wojny zachowaj nas, Panie”. Pierwszą krytykę takiego podejścia, jeszcze ze starożytności, przywołuje Susan Sontag w swoim eseju *Choroba jako metafora*. Powołuje się tam na słowa Lukrecjusza, który wyraźnie chce oddzielenia sztuki od kwestii dotyczących ludzkiego ciała i zdrowia – nieszukania w ciele ludzkim harmonii, kojarzonej z muzyką. Sontag komentuje, że choroba

nie jest metaforą. Jest czymś, co realnie dotyka człowieka i nie można jej sprowadzać do figury retorycznej (Sontag, 2016).

Choroby często są dla ludzi zjawiskiem niezrozumiałym. Nie zawsze wiadomo, jakie są przyczyny chorób. Nadawano im nieraz wymiar metafizyczny, a czasem nawet bajkowy. W XVII-wiecznym Londynie wierzono, że w oddechu chorych pojawiają się smoki, węże i diabły (Sznajderman, 1994, s. 89 za: Defoe, 1959, 89).

Niewątpliwie epidemie zmieniają rzeczywistość ludzi, a nawet bieg historii. Szczególnie widoczne jest to choćby na przykładzie ospy, która, przywieziona przez Hiszpanów do Ameryki Południowej, przyczyniła się do zagłady Indian i niemal absolutnego zniszczenia ich kultury.

METAFORY AIDS

Najszerzej w literaturze omawiane są metafory związane z wirusem HIV i wywoływaną przez niego chorobą AIDS. Znaczący wpływ na to miała Susan Sontag, która w swoich pracach *Choroba jako metafora* oraz *AIDS i jego metafory* kwestionuje mówienie o chorobach za pomocą metafor. Autorka dokonuje głęboko humanistycznej analizy dyskursu chorób. W pierwszym eseju koncentruje się na gruźlicy i nowotworach, w drugim zaś na AIDS. Szczególnie piętnuje pojawiające się w tym kontekście metafory militarne. Zwraca też uwagę na zarzucaną chorym nieczystość oraz brak estetyzacji, psychologizacji, uszlachetniania cierpienia chorych na AIDS. Metafory wojenne wprowadzają ofiary w poczucie winy i wstydu, gdyż nie mogą one zapanować nad tym, co dzieje się z ich ciałem. Ponadto porównywanie choroby do wojny sprawia, że dużo łatwiej jest poświęcać ludzkie życie w imię jakichś wartości. Ten aspekt jest szczególnie niebezpieczny. W przypadku choroby walka nie toczy się o honor czy ojczyznę, ale o wartość życia ludzkiego samego w sobie (Sontag, 2016).

Drugą grupą metafor powszechnie odnoszonych do AIDS są metafory plagi. Ponieważ wirus HIV pochodził z krajów mniej zamożnych niż Stany Zjednoczone i ze względu na swoją specyfikę dotykał głównie środowiska homoseksualistów i narkomanów, był traktowany jako kara Boża, następstwo biblijnych plag, zesłanych na ludzi z powodu ich nieposłuszeństwa. Są to metafory stygmatyzujące chorych, którzy nieraz zarażali się wskutek niedopełnienia obowiązków, na przykład wskutek braku zachowania standardów septycznych przez personel szpitalny. Sontag zdecydowanie

postuluje, by chorób nie nazywać metaforycznie, by dbać o język medyczny i w taki sposób ukazywać wszelkie dysfunkcje ciała (Sontag, 2016).

METAFORY SARS

Metafory SARS, czyli ciężkiego ostrego zespołu oddechowego, zostały dokładnie przeanalizowane w artykule *Disease metaphors in new epidemics: the UK media framing of the 2003 SARS epidemic* z 2005 roku. Patrick Wallis i Brigitte Nerlich badaniu poddają pięć brytyjskich dzienników z maja i czerwca 2003 roku. Metafory plagi, powszechne przy opisywaniu AIDS, są nieobecne w dyskusjach na temat SARS. Co bardziej zaskakujące: również liczba metafor wojennych jest marginalna – znaczenie częściej pojawiają się określenia dotyczące walki, co nadal pozostaje w zakresie retoryki przemocy i siły. Nie ma tu jednak odniesień do armii czy strategii wojennych. SARS często przedstawiany jest za to jako pojedyncza siła – „zabójca”, „zabójczy wirus” albo agresywne zwierzę, które „gryzie” lub które rządy próbują „upolować”. Często stosowano także metafory odnoszące się do katastrof naturalnych. Najczęściej SARS reprezentowany jest przez ogień, ale też trzęsienie ziemi („epicentrum choroby”) czy burze (Wallis, Nerlich, 2005).

Peter Baehr, analizując język, jakim mówiono o epidemii SARS w Hong Kongu, w przeciwieństwie do wyżej wspomnianych autorów, koncentruje się właśnie na wojennej metaforze związanej z tą chorobą. Zauważa, że wojna i epidemia są skrajnie różnymi zjawiskami: wojna łączy ludzi we wspólnej sprawie – epidemia oddziela ich od siebie, a mimo to językiem wojny mówi się o chorobie. Autor zwraca uwagę, że wojenne metafory miały na celu podkreślić powagę sytuacji i były swoistym „biciem na alarm”. Dzięki takiej narracji podkreślano także zasługi „bohaterów z pierwszej linii frontu”, czyli pracowników medycznych. Z drugiej strony jednak odniesienia do wojny stanowiły usprawiedliwienie dla nieprzygotowania władz i szpitali na kryzys, a także służyły mediom w upraszczaniu przekazu i tworzeniu dramatycznej narracji (Baehr, 2006).

METAFORY EBOLI

W artykule z 2017 roku Isabel Balteiro analizuje metafory, które pojawiały się w odniesieniu do Eboli w dyskursie popularnonaukowym. Wskazuje, że najczęściej pojawiającymi się przedstawieniami była Ebola jako wojna oraz proces zdrowienia jako droga. Autorka zauważa, że metafora wojny w kontekście choroby może mieć pozytywne skutki, gdy staje się źródłem siły do ochrony przed wirusem. Pokazuje także pozytywny aspekt przedstawiania pacjenta jako walczącego bohatera (Isabel Balteiro 2017, za: Reisfield, Wilson 2004). Z kolei Dita Trčková, badająca wizerunek Eboli w liberalnych amerykańskich gazetach, wskazuje na trzy główne grupy metafor: Ebola jako wojna, Ebola jako istota żywa lub człowiek oraz Ebola jako katastrofa naturalna. Mimo głosów nawołujących do odejścia od metafor militarnych, pozostają one wciąż najpopularniejsze w dyskursie medycznym. Pojawiają się tu takie określenia, jak „walka”, „bitwa” czy „armia ekspertów i pracowników medycznych”. Również tutaj jest zauważony pozytywny aspekt traktowania Eboli jako wojny, gdyż sprzyja to mobilizacji państw, by nieść pomoc krajom, które doświadczają trudności związanych z epidemią. Animizacja z kolei mają wydźwięk bardzo negatywny. Istota ludzka jest tu demonizowana, a wśród działań charakterystycznych dla ludzi wymienia się agresję, brutalność i przemoc. Personifikowanie ma z jednej strony sprawić, by choroba zdawała się bliższa, znana, z drugiej jednak strony przez negatywny wydźwięk metafor siana jest panika. Trzecią grupę metafor stanowią katastrofy naturalne, a wśród nich głównie powódź, tsunami i pożary: Ebola przychodzi falami i rozprzestrzenia się jak ogień. Zaniedbywany jest tu czynnik ludzki w procesie rozprzestrzeniania się choroby, a nacisk kładzie się na niekontrolowane rozprzestrzenianie się wirusa (Trčková, 2015).

METAFORY ZWIĄZANE Z COVID-19 W POLSKICH DZIENNIKACH TELEWIZYJNYCH

METODOLOGIA

Na potrzeby niniejszej pracy analizie zostały poddane główne wydania dwóch najczęściej oglądanych dzienników telewizyjnych w Polsce. Badaniem objęto okres kwiecień–maj 2020 roku. Był to początek rozwoju pandemii COVID-19 w Polsce, a przekazy medialne cieszyły się dużym zainteresowaniem, o czym świadczą wyniki oglądalności. W tym czasie trudno było o jakąkolwiek pewność co do dalszego rozwoju pandemii, dlatego też informacje nie były pozbawione emocji, wyrażanych między innymi poprzez plastyczne metafory. Pierwszym z analizowanych dzienników są „Wiadomości” emitowane na antenie TVP1. Długość jednego wydania wahała się od około 35 do nawet 44 minut. Ze względu na czas trwania dziennika w pracy uwzględnionych zostało 16 wydań (od 15 do 30 kwietnia 2020 roku). Drugim spośród analizowanych dzienników były „Fakty”, trwające mniej więcej 21–26 minut. Przebadanych zostało 28 wydań (od 15 kwietnia do 12 maja 2020 roku). Różnica w liczbie przebadanych odcinków wynika z różnicy w przeciętnej długości poszczególnych programów. Czas trwania analizowanych wydań „Wiadomości” wyniósł w sumie około 590 minut, a „Faktów” 620 minut. Z każdego wydania zostały wynotowane pojawiające się w nim metafory związane z chorobą COVID-19, wirusem SARS-CoV-2 i pandemią. Analiza nie uwzględnia różnic między przekazem w „Wiadomościach” i „Faktach”, a obejmuje jedynie zbiorczo przenośnie, które się w nich pojawiały. Metafory były bardzo liczne, w sumie pojawiło się 276 różnych przenośni. W poniższej klasyfikacji zostały uwzględnione tylko te najpopularniejsze i najciekawsze. Zostały podzielone na osiem grup:

- związane z wojną i walką,
- związane z przemocą, terrorem,
- związane z czasem,
- metafory kryminalne,
- związane z klęskami żywiołowymi,
- związane z kolorami,
- animizacje,
- inne.

METAFORY ZWIĄZANE Z WOJNĄ I WALKĄ

Metafory łączące choroby z wojną i walką wydają się nierozzerwalnie związane z językiem medycyny. Już w średniowieczu zarazę wyobrażano sobie jako strzały zsyłane przez Chrystusa lub aniołów na ziemię (Sznajderman, 1994, s. 34). W przypadku wizerunku koronawirusa w mediach grupa metafor wojennych jest zdecydowanie najliczniejsza i najbardziej rozbudowana. Najczęściej w dziennikach telewizyjnych mówiono wprost o „walce z koronawirusem” („Fakty”, 15.04.2020 r.), „walce z pandemią” („Wiadomości”, 16.04.2020 r.) czy „walce o życie pacjentów” („Wiadomości”, 19.04.2020 r.). Zmagania całego świata określano jako „starcie z koronawirusem” („Wiadomości”, 16.04.2020 r.), „wojnę przeciwko koronawirusowi” („Fakty”, 19.04.2020 r.) lub „bój o życie pacjentów” („Fakty”, 22.04.2020 r.). Wojenna metaforyka obejmuje także osoby zaangażowane w leczenie chorych: „medycy apelują, by wysłać ich na wojnę z koronawirusem uzbrojonych, a nie z pustymi rękami” („Fakty”, 19.04.2020 r.), o lekarzach mówi się także, że „pracują na pierwszej linii frontu” („Fakty”, 7.05.2020 r.), a „każde ręce na polu walki (...) w tej chwili są ważne” („Fakty”, 21.04.2020 r.). O poszukiwaniu lekarstw mówiono jako o szukaniu „tarczy” („Fakty”, 7.05.2020 r.) lub „skutecznej broni przeciwko koronawirusowi” („Wiadomości”, 23.04.2020 r.). Samo leczenie oraz sposoby radzenia sobie z pandemią przypominają w relacjach dziennikarzy działania wojenne. Wirus naprzemiennie jest „w natarciu” („Fakty”, 22.04.2020 r.) lub „w odwrocie” („Fakty”, 5.05.2020 r.), a społeczeństwo powinno poznawać „różne strategie walki z koronawirusem” („Wiadomości”, 22.04.2020 r.). Także o umierających mówi się jako o „ofiarach epidemii” („Wiadomości”, 25.04.2020 r.), a o krajach słabiej radzących sobie z pandemią, np. Rosji, że „poległa w walce o zdrowie” („Fakty”, 12.05.2020 r.). Metaforyka wojenna może sprzyjać mobilizacji społeczeństwa. Szczególnie w pierwszym okresie pandemii, kiedy Polacy byli zmuszeni do pozostawania w domu i izolacji, narracja wojenna mogła sprzyjać temu, by poważnie traktowali bieżącą sytuację i brali odpowiedzialność za zdrowie i życie całego społeczeństwa. Z drugiej strony jednak mówienie o chorobie jako wojnie wciąż pozostaje krzywdzące dla chorych. Często nie mają oni jak „walczyć” z chorobą; COVID-19 nie jest wrogiem, przeciwko któremu możemy tworzyć strategię. SARS-CoV-2 to wciąż nowy wirus, którego nie znamy.

Ciekawe jest również powtarzające się porównywanie epidemii do konfliktów zbrojnych, z którymi mierzył się świat w XX wieku: „Podczas II wojny światowej w bombardowaniach Mediolanu zginęło 2 tysiące osób, a tylko w dwa miesiące pandemii w Lombardii życie straciło 12 tysięcy”

(„Wiadomości”, 18.04.2020 r.), „Pandemia zabiła już więcej Amerykanów, niż zginęło podczas całej wojny w Wietnamie” („Fakty”, 1.05.2020 r.). Mężczyzna, który walczył podczas II wojny światowej, a teraz wyzdrowiał z COVID-19, w wywiadzie mówił: „To dla mnie większe zwycięstwo niż podczas wojny” („Wiadomości”, 15.04.2020 r.). Porównania te świadczą o tym, jak bardzo metaforyka wojny w kontekście chorób przeniknęła do naszej codzienności.

METAFORY ZWIĄZANE Z PRZEMOCĄ, TERROREM

Są to metafory silnie działające na wyobraźnię, podkreślające grozę wydarzeń i mogące napawać lękiem. Tak jak w przypadku metafor wojennych powszechne było odnoszenie się do konfliktów zbrojnych, tak tutaj stosowane są metafory odnoszące się do działań terrorystycznych: „ostatniej doby koronawirus zabił ponad 3 tysiące osób – więcej niż zginęło w atakach 11 września” („Fakty”, 24.04.2020 r.); mieszkaniac jednego z Domów Pomocy Społecznej mówi: „Nie mamy kontaktu z nikim poza obsługą, (...) która łąda moment nam może przynieść bombę, która tu wybuchnie” („Fakty”, 1.05.2020 r.). Inne metafory przywołują skojarzenia z pośmiertnymi katuszami: mężczyzna w DPS-ie przeszedł „piekło epidemii” („Fakty”, 24.04.2020 r.), „Włosi marzą o końcu horroru” („Wiadomości”, 21.04.2020 r.). Z kolei wyrażenia, takie jak „każdy nierozważny krok spowoduje, że ta bestia nam się wymknie” („Wiadomości”, 19.04.2020 r.), przywołują skojarzenia z XVII-wiecznymi wyobrażeniami dotyczącymi epidemii. W wypowiedzi: „Pandemia sieje (...) spustoszenia – nie tylko w naszym organizmie, w naszym ciele, ale przede wszystkim w naszym życiu” („Fakty”, 29.04.2020 r.) widać głębokie oddziaływanie wirusa na życie społeczeństwa. Metafory przemocy i terroru, choć zbliżone do metafor wojennych, są jednak bardziej plastyczne i odwołują się do ludzkich lęków. Pokolenie dzisiejszych 20-, 30-latków w Europie czy Stanach Zjednoczonych nie miało zazwyczaj bezpośredniego doświadczenia konfliktu zbrojnego, przez co metafory wojenne stają się odległe. O ile wojna zabija w sposób bardziej przewidywalny, trwa długo, a udział w niej jest dobrowolny, o tyle terroryści zabijają ludność cywilną, śmierć spada nagle i w sposób nieprzewidywany, nie można się na nią przygotować. Z kolei metafory bestii czy piekła mają wymiar metafizyczny, łączą się z lękiem egzystencjalnym i odwiecznym pytaniem, co czeka nas po śmierci.

METAFORY ZWIĄZANE Z CZASEM

Metafory związane z czasem nie pojawiały się w żadnym z opracowań dotyczących AIDS, SARS czy Eboli. Dopiero o COVID-19 mówi się jako epokowym wydarzeniu – cezurze w historii, która dzieli nasz świat na ten pre – i postpandemiczny. Już wypowiedzi takie jak „od początku walki z wirusem” („Wiadomości”, 19.04.2020 r.), pokazują, że pandemia COVID-19 jest punktem odniesienia w czasie. Powszechnie stosowane są wyrażenia: „W dobie/w czasie/w epoce pandemii/epidemii (koronawirusa)” („Wiadomości”, 20.04.2020 r.; „Wiadomości”, 21.04.2020 r.; „Fakty”, 17.04.2020 r.; „Fakty”, 29.04.2020 r.). Popularne jest także odwołanie się do tytułu powieści Gabriela Garcii Marqueza *Miłość w czasach zarazy*. Na kanwie tego motywu powstawały takie tytuły materiałów, jak „trening w czasach zarazy” („Wiadomości”, 21.04.2020 r.) czy „demokracja w czasach zarazy” („Wiadomości”, 24.04.2020 r.). W kolejnych materiałach mówi się także o nowości zaistniałej sytuacji: „znajdujemy się w zupełnie nowej rzeczywistości” („Wiadomości”, 16.04.2020 r.), a o płycie nagranej przed pandemią wspomina się jako o tworzonej „w innej, normalnej rzeczywistości” („Fakty”, 22.04.2020 r.). Dojmująca jest także powszechność myślenia o pandemii. O współczesności mówi się jako „obecnym trudnym czasie” („Fakty”, 3.05.2020 r.). Przytaczany jest cytat z „La Republica”: „Kiedy minie zaraza, nic nie będzie jak wcześniej” („Wiadomości”, 15.04.2020 r.). Pandemia COVID-19 odmieniła życie milionów ludzi: przymusowa izolacja, unikanie kontaktów społecznych, obowiązek noszenia maseczek, brak możliwości przekraczania granic wystawiły współczesne społeczeństwo na próbę. Metafory związane z czasem podkreślają wyjątkowość obecnego stanu, jednocześnie pozostawiając dużą dozę niepewności co do przyszłych wydarzeń; wieszcząc koniec pewnej epoki. Są to bardzo odważne, nienapawające optymizmem sądy.

METAFORY KRYMINALNE

Metafory kryminalne były obecne również w artykułach dotyczących epidemii wirusa SARS, przy czym tam głównie wirus pojawiał się jako zabójca. Tutaj wirus jest podobnie personifikowany i można spotkać się z określeniem, że „koronawirus awansował do grupy trzech największych zabójców Ameryki” („Wiadomości”, 19.04.2020 r.), co przypomina nieco metafory terroru. W odniesieniu do SARS-CoV-2 spektrum stosowanych metafor kryminalnych jest szersze, nowy koronawirus traktowany jest jak przestępca, a próby wyleczenia ludzi przypominają działania detektywistyczne: „amerykańskie służby [są] na tropie koronawirusa” („Wiadomości”,

18.04.2020 r.), „dzięki technologii daliśmy radę prześledzić genom wirusa” („Fakty”, 23.04.2020 r.). W tę retorykę tajemnicy wpisuje się również nazywanie koronawirusa „niewidzialnym wrogiem” w takich wyrażeniach, jak choćby: „ten niewidzialny wróg cały czas się zmienia, ewoluuje; aby go skutecznie pokonać, musimy zebrać maksymalnie dużo informacji na jego temat” („Wiadomości”, 23.04.2020 r.), „niewidzialny wróg cały czas nas zaskakuje” („Wiadomości”, 24.04.2020 r.). Są to określenia sensacyjne, wzbudzające w odbiorcach niepokój porównywalny z tym, który towarzyszy lekturze tabloidów. Metafory kryminalne mają na celu wzbudzenie w odbiorcach zainteresowania oraz wywołanie silnych emocji. Łatwo w ten sposób poruszyć zbiorową wyobraźnię. Metafory te zwalniają jednak społeczeństwo z poczucia odpowiedzialności za zdrowie i życie innych, nie mobilizują (przed atakiem przestępcy nie sposób się ustrzec), potęgują negatywne nastroje, wzmagają poczucie strachu i nie niosą ze sobą wsparcia dla osób przerażonych sytuacją lub takich, które znalazły się w trudnym położeniu – materialnym czy zdrowotnym.

METAFORY ZWIĄZANE Z KLĘSKAMI ŻYWIŁOWYMI

Pandemia COVID-19 często jest przez dziennikarzy porównywana do klęski żywiołowej. Jedną z możliwych przyczyn popularności takich odniesień jest powszechność katastrof w XXI wieku: trzęsienia ziemi, huragany, tsunami w różnych częściach świata każdego roku poruszały opinię publiczną. Dzięki temu być może łatwiej ludziom odnaleźć się w sytuacji pandemii i znaleźć punkt odniesienia. Metafory związane z klęskami żywiołowymi najczęściej mówią o pandemii jako pożarze: „wykryto ogniska koronawirusa” („Wiadomości”, 18.04.2020 r.), „[kobieta] została przywieziona z ogniska zakażenia” („Fakty”, 29.04.2020 r.), „lekarze są [zajęci] gaszeniem tej epidemii” („Fakty”, 29.04.2020 r.). Na drugim biegunie żywiołów powszechne są także odniesienia do wody: w mediach bardzo często używa się fraz „fala zakażeń” („Fakty”, 5.05.2020 r.) lub „fala zachorowań” („Wiadomości”, 20.04.2020 r., „Wiadomości”, 25.04.2020 r.), nawiązujących do potęgi mórz i oceanów. Z falą nie sposób walczyć i nie ma możliwości, by ją powstrzymać. W przypadku zarażeń na Śląsku z kolei najczęściej porównywano epidemię do wybuchu: „eksplozja zakażeń pod ziemią to była tylko kwestia czasu” („Fakty”, 6.05.2020 r.), „wybuch epidemii” („Fakty”, 15.04.2020 r.), a o samym regionie mówiono, że jest to „epicentrum wirusa” („Fakty”, 11.05.2020 r.), porównując tym samym sytuację do trzęsienia ziemi. Wszystkie te metafory są silnie związane z negatywnymi skutkami, jakie czasem niesie ze sobą praca pod ziemią. Takie ujęcie może prowadzić

do stygmatyzacji górników i obarczenia ich odpowiedzialnością za dużą liczbę zakażeń w tym regionie. Metafory katastrofalne podkreślają także nagłość choroby i czas, w jakim zmieniła życia milionów ludzi. Wypowiedzi, takie jak „pandemia spadła (...) jak grom z jasnego nieba”, obrazują prędkość oraz moc wirusa.

METAFORY ZWIĄZANE Z KOLORAMI

Pandemia ma w mediach dwa bardzo wyraźne kolory: czarny i czerwony. Strefa w szpitalu, gdzie przebywają pacjenci chorzy na COVID-19, nazywana jest „strefą czerwoną” („Fakty”, 21.04.2020 r.). Czerwony kolor symbolizuje krew, niebezpieczeństwo, zagrożenie, ale też kojarzy się z pomocą, Czerwonym Krzyżem czy oznakowaniem szpitali. O czerni mówi się przy „kolejnych czarnych rekordach” („Wiadomości”, 24.04.2020 r.), „czarnych licznikach” („Wiadomości”, 18.04.2020 r.) czy „czarnym weekendzie w historii pogotowia w czasie epidemii” („Fakty”, 22.04.2020 r.). Czerń bezpośrednio kojarzy się ze śmiercią, żałobą, smutkiem. Budzi skojarzenia ze śmiertelnymi chorobami, w przeszłości dziesiątkującymi społeczeństwo – czarną ospą czy czarną śmiercią, czyli dżumą.

ANIMIZACJA

Wirus i pandemia bardzo często w wypowiedziach dziennikarzy są traktowane jak istota żywa: „koronawirus szaleje” („Fakty”, 1.05.2020 r.), „koronawirus zabija” („Wiadomości”, 22.04.2020 r.), „wirus zjada gospodarkę” („Fakty”, 1.05.2020 r.), „koronawirus uderza” („Fakty”, 20.04.2020 r.). Pandemia z kolei „słabnie” („Wiadomości”, 26.04.2020 r.), „zamknęła w domach” („Fakty”, 19.04.2020 r.) czy „zeszła pod ziemię” („Fakty”, 6.05.2020 r.). Co więcej COVID-19 często otrzymuje nawet cechy człowieka: mówi się o „drugim obliczu wirusa” („Fakty”, 24.04.2020 r.) czy „najgorszym obliczu pandemii” („Wiadomości”, 23.04.2020 r.); czeka się na moment, kiedy „epidemii powiemy «Ciao»” („Fakty”, 23.04.2020 r.). Takie wyobrażenie koronawirusa personifikuje go. SARS-CoV-2 nie jest już „niewidzialnym wrogiem” ani żywiołem, z którym nie wiemy, jak walczyć i któremu musimy się poddać. Paradoksalnie staje się jednym z nas – zabija, ale może też słabnąć i można czekać na to, by wreszcie go pożegnać. Taki wirus, podobnie jak człowiek, ma różne oblicza, co daje nadzieję na koniec pandemii i pokonanie zagrożenia.

INNE

Język, jakim media mówią o COVID-19, bywa bardzo wyszukany. Niektóre przerośnięte trudno jednoznacznie zakwalifikować do jakiegokolwiek z powyższych grup. Są to jednak zabiegi językowe na tyle ciekawe, że warto o nich wspomnieć. Pandemia COVID-19 jest między innymi przedstawiona jako „smutna dla Europy i świata lekcja” („Wiadomości”, 15.04.2020 r.). Jest to jedyne odniesienie do edukacji, jakie pojawiło się w analizowanych materiałach. W sytuacji, gdy uczniowie i studenci są jedną z najbardziej dotkniętych izolacją grup, jest to zaskakujące. Tylko raz pojawiła się też przerośnięta związana ze zwierzęciem: „koń wybiegł ze stajni, zanim my wykonaliśmy ruch” („Fakty”, 25.04.2020 r.). Koronawirus jest tutaj przedstawiony jako zwierzę dzikie i gwałtowne, nad którym można było zapanować, jednak zabrakło ku temu odpowiednich środków oraz przygotowania. W jednym z programów pojawiło się też zdanie „skrzypek z Kołobrzegu przerywa epidemiczną ciszę opustoszałego miasta” („Fakty”, 23.04.2020 r.). „Epidemiczna cisza” jest tu wyrazem izolacji, samotności, zamknięcia ludzi w domach. Epidemia, w przeciwieństwie do wojen czy katastrof naturalnych, nie jest głośna, a powoduje strach i skłania ludzi do pozostania w domach i unikania kontaktów. Pojawiały się także przerośnięte związane z cieniem: „w cieniu pandemii trwa spór” („Fakty”, 21.04.2020 r.), „czy w cieniu koronawirusa spadają szanse chorych na inne choroby?” („Fakty”, 29.04.2020 r.). Choć pandemia nie rzuca fizycznego cienia, to jednak przykrywa wszystkie sfery życia, dominuje nad innymi. Z cieniem związany jest też fragment rapu prezydenta Andrzeja Dudy: „nie pytają cię o imię, walcząc z ostrym cieniem mgły” („Fakty”, 12.05.2020 r.). Tekst budzi skojarzenia z dawnymi wyobrażeniami chorób jako oparów, mgieł. Wprowadza atmosferę tajemniczości, niepokoju, niepewności i zagrożenia. Profesor Jerzy Bralczyk, komentując utwór w rozmowie z dziennikarką Wirtualnej Polski, próbuje wytłumaczyć metaforę: „Niejasność i niepewność, czyli mgła. Perspektywa zmierni, czyli cień. Ostrość, czyli ból i gwałtowność pandemii. Te elementy w moim odczuciu mogą się z koronawirusem kojarzyć” (Drozdek, 2020). Mimo że niemożliwe jest fizyczne doświadczenie „ostrości” cienia ani mgły, to jednak zestawienie tych słów wzbudza emocje u odbiorcy.

WNIOSKI

Celem niniejszej pracy było prześledzenie, w jaki sposób mówiło się o COVID-19 w mediach. Na podstawie przebadanych materiałów można wyciągnąć wnioski co do specyfiki metaforyki używanej do opisu SARS-CoV-2. Hipotezę badawczą można uznać za potwierdzoną – choć COVID-19 charakteryzuje się swoją metaforyką, pozostaje ona jednak zbliżona do metaforyki innych chorób wirusowych. Metafory związane z wojną, katastrofami naturalnymi czy przedstawianie chorób jako zabójców pojawiały się już w innych, przytoczonych wyżej, tekstach, w których analizowano zawartość informacji medialnych. Co ciekawe, o COVID-19 bardzo często mówi się jednak jako o szczególnym wydarzeniu we współczesnej historii. Takie odniesienia nie pojawiały się przy poprzednich chorobach wirusowych po II wojnie światowej. Jest to element języka szczególnie i charakterystyczny właśnie dla tej konkretnej choroby.

W dyskursie związanym z COVID-19 nieobecna była metafora plagi. Choroby wywoływanej przez SARS-CoV-2 nie postrzega się w mediach jako kary Bożej za przewinienia świata. Jednym z możliwych powodów braku tej metafory jest postępująca laicyzacja społeczeństw. Dodatkowo w krajach spoza judeochrześcijańskiego kręgu kulturowego odniesienia do biblijnych plag egipskich byłyby mało zrozumiałe. Drugą przyczyną może być sposób rozprzestrzeniania się SARS-CoV-2. COVID-19 przekazywany jest drogą kropelkową – może w łatwy sposób przenosić się z człowieka na człowieka. W polskich mediach żadna grupa społeczna nie jest stygmatyzowana z powodu zakażenia.

Przeprowadzone badanie może stanowić punkt wyjścia do dalszych badań w zakresie języka, jakim mówi się o COVID-19 czy innych chorobach wywoływanych przez wirusy. Przedstawione obserwacje dotyczą początkowej fazy epidemii w Polsce, co może być szczególnie cenne w perspektywie czasowej. Warto byłoby w kolejnych miesiącach kontynuować badanie i sprawdzić, jak ewoluuje język, którym mówi się o pandemii, oraz jak sama choroba wpływa na sposób, w jaki mówimy. Tak jak metaforycznie mówimy o chorobach, tak i choroby stają się metaforami, wulgaryzmami. Wystarczy tu choćby przytoczyć fakt, iż słowo „cholera” stało się powszechnym przekleństwem, a do języka weszły między innymi takie powiedzenia, jak „wybór między dżumą a cholerą” czy „czegoś jest od cholery (i trochę)”. Już teraz można się spotkać z takimi neologizmami, jak „koronakryzys”, czy przekształceniami związków frazeologicznych, na przykład użycie zwrotu „korona z głowy (nam) spadnie” w kontekście zakończenia

pandemii. Również za granicą powstają już pierwsze publikacje na temat języka, jakim mówi się o koronawirusie SARS-CoV-2. Ponieważ pandemia wciąż trwa, a leków i szczepionek nie mamy, na całym świecie będziemy zmuszeni nadal o koronawirusie mówić. W przyszłości istotne byłoby przebadanie, jak ten język ewoluuje w kraju i za granicą.

BIBLIOGRAFIA

- Arystoteles (1988). *Retoryka – Poetyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Baehr, P. (2006). Susan Sontag, battle language and the Hong Kong SARS outbreak of 2003. *Economy and society*, 35, Issue 1, 42–64.
- Balteiro, I. (2017). Metaphor in Ebola's popularized scientific discourse. *Ibérica*, 34, 209–230.
- Black, M. (1971). Metafora. *Pamiętnik Literacki* 62/3, 217–234.
- Drozdek, M. (2020). *Prof. Bralczyk ocenia rap prezydenta. „Ostry cień mgły” rozłożony na czynniki pierwsze*. Pobrane z: <https://gwiazdy.wp.pl/prof-bralczyk-andrzej-duda-hot16challenge2-ostry-cien-mgly-komentuje-6509660522305153a> (25.11.2020).
- Encyklopedia PWN online, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/metafora;3939981.html> (11.05.2020).
- Lakoff, G., Johnson, M. (1988). *Metafory, którymi żyjemy*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Sontag, S. (2016). *Choroba jako metafora. AIDS i jego metafory*. Kraków: Wydawnictwo Karakter
- Sznajderman, M. (1994). *Zaraza. Mitologia dżumy, cholery i AIDS*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper
- Trčková, D. (2015). Representations of Ebola and its victims in liberal American newspapers. *Topics in Linguistics*, Issue 16, 29–41.
- Wallis, P., Nerlich, B. (2005). Disease metaphors in new epidemics: the UK media framing of the 2003 SARS epidemic. *Soc Sci Med.*, 60(11), 2629–2639.

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

- „Fakty” 15.04.2020 r. <https://fakty.tvn24.pl/oglada-online,60/fakty-z-15-kwietnia,1013127.html> [data dostępu: 20.04.2020 r.]
- „Fakty” 16.04.2020 r. <https://fakty.tvn24.pl/oglada-online,60/fakty-z-16-kwietnia,1013161.html> [data dostępu: 20.04.2020 r.]

- „Fakty” 17.04.2020 r. <https://fakty.tvn24.pl/ogladaaj-online,60/fakty-z-17-kwietnia,1013197.html> [data dostępu: 20.04.2020 r.]
- „Fakty” 19.04.2020 r. <https://fakty.tvn24.pl/ogladaaj-online,60/fakty-z-19-kwietnia,1013358.html> [data dostępu: 20.04.2020 r.]
- „Fakty” 20.04.2020 r. <https://fakty.tvn24.pl/ogladaaj-online,60/fakty-z-20-kwietnia,1013498.html> [data dostępu: 21.04.2020 r.]
- „Fakty” 21.04.2020 r. <https://fakty.tvn24.pl/ogladaaj-online,60/fakty-z-21-kwietnia,1013627.html> [data dostępu: 22.04.2020 r.]
- „Fakty” 22.04.2020 r. <https://fakty.tvn24.pl/ogladaaj-online,60/fakty-z-22-kwietnia,1013748.html> [data dostępu: 24.04.2020 r.]
- „Fakty” 23.04.2020 r. <https://fakty.tvn24.pl/ogladaaj-online,60/fakty-z-23-kwietnia,1013883.html> [data dostępu: 24.04.2020 r.]
- „Fakty” 24.04.2020 r. <https://fakty.tvn24.pl/ogladaaj-online,60/fakty-z-24-kwietnia,1013993.html> [data dostępu: 25.04.2020 r.]
- „Fakty” 25.04.2020 r. <https://fakty.tvn24.pl/ogladaaj-online,60/fakty-z-25-kwietnia,1014107.html> [data dostępu: 26.04.2020 r.]
- „Fakty” 29.04.2020 r. <https://fakty.tvn24.pl/ogladaaj-online,60/fakty-z-29-kwietnia,1014548.html> [data dostępu: 30.04.2020 r.]
- „Fakty” 1.05.2020 r. <https://fakty.tvn24.pl/ogladaaj-online,60/fakty-z-1-maja,1014777.html> [data dostępu: 3.05.2020 r.]
- „Fakty” 3.05.2020 r. <https://fakty.tvn24.pl/ogladaaj-online,60/fakty-z-3-maja,1014978.html> [data dostępu: 4.05.2020 r.]
- „Fakty” 5.05.2020 r. <https://fakty.tvn24.pl/ogladaaj-online,60/fakty-z-5-maja,1015173.html> [data dostępu: 7.05.2020 r.]
- „Fakty” 6.05.2020 r. <https://fakty.tvn24.pl/ogladaaj-online,60/fakty-z-6-maja,1015298.html> [data dostępu: 7.05.2020 r.]
- „Fakty” 7.05.2020 r. <https://fakty.tvn24.pl/ogladaaj-online,60/fakty-z-2-maja,1014883.html> [data dostępu: 8.05.2020 r.]
- „Fakty” 10.05.2020 r. <https://fakty.tvn24.pl/ogladaaj-online,60/fakty-z-10-maja,1014927.html> [data dostępu: 11.05.2020 r.]
- „Fakty” 11.05.2020 r. <https://fakty.tvn24.pl/ogladaaj-online,60/fakty-z-11-maja,1015846.html> [data dostępu: 13.05.2020 r.]
- „Fakty” 12.05.2020 r. <https://fakty.tvn24.pl/ogladaaj-online,60/fakty-z-12-maja,1015948.html> [data dostępu: 13.05.2020 r.]
- „Wiadomości” 15.04.2020 r. <https://wiadomosci.tvp.pl/47284231/15042020-1930> [data dostępu: 16.04.2020 r.]

- „Wiadomości” 16.04.2020 r. <https://wiadomosci.tvp.pl/47298438/16042020-1930> [data dostępu: 17.04.2020 r.]
- „Wiadomości” 18.04.2020 r. <https://wiadomosci.tvp.pl/47324511/17042020-1930> [data dostępu: 19.04.2020 r.]
- „Wiadomości” 19.04.2020 r. <https://wiadomosci.tvp.pl/47333078/19042020-1930> [data dostępu: 21.04.2020 r.]
- „Wiadomości” 20.04.2020 r. <https://wiadomosci.tvp.pl/47351783/20042020-1930> [data dostępu: 22.04.2020 r.]
- „Wiadomości” 21.04.2020 r. <https://wiadomosci.tvp.pl/47366285/21042020-1930> [data dostępu: 22.04.2020 r.]
- „Wiadomości” 22.04.2020 r. <https://wiadomosci.tvp.pl/47386812/22042020-1930> [data dostępu: 27.04.2020 r.]
- „Wiadomości” 23.04.2020 r. <https://wiadomosci.tvp.pl/47401369/23042020-1930> [data dostępu: 27.04.2020 r.]
- „Wiadomości” 24.04.2020 r. <https://wiadomosci.tvp.pl/47416585/24042020-1930> [data dostępu: 1.05.2020 r.]
- „Wiadomości” 25.04.2020 r. <https://wiadomosci.tvp.pl/47746501/25042020-1930> [data dostępu: 1.05.2020 r.]
- „Wiadomości” 26.04.2020 r. <https://wiadomosci.tvp.pl/47438697/26042020-1930> [data dostępu: 1.05.2020 r.]